

Polická, Alena

Závěr

In: Polická, Alena. *Dynamika šíření lexikálních inovací : identitární neologie a sociolektologie ve francouzském jazykovém kontextu*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2022, pp. 232-236

ISBN 978-80-280-0031-8; ISBN 978-80-280-0032-5 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144954>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

5 ZÁVĚR

Výzkum lexikálních inovací, které produkuje, šíří a totemizuje francouzská mládež za účelem posilování obecně generační či specificky skupinové soudržnosti, je interdisciplinárním počinem s poměrně krátkou tradicí, vezmeme-li v úvahu hlavní směry ve vývoji francouzské a do jisté míry i světové jazykovědy. Legitimizace dříve opomíjené „jazykové periferie“, do níž se převážně substandardní a dobově i generačně příznakové lexikum s nejistou mírou „trvanlivosti“ na jazykovém trhu zcela jistě řadí, roste se vzrůstající rolí sociolingvistiky i s etablováním metodologických postupů kvantitativního a kvalitativního sběru jazykových dat.

Terminologické zamyšlení nad problematikou koncepčního uchopování termínů jako neologismus, sociolekt, skupinová identita a jazykové reprezentace nás vede k novému pojmenování *sociolexikologie* a *sociolexikografie* pro hraniční disciplíny na pomezí lexikologie/lexikografie a sociolingvistiky, které berou ohled jak na základní poznatky sociolingvistických metod výzkumu i vymezených sociálních skupin, v našem případě skupin adolescentů a postadolescentů (psychická specifika jednotlivců a sociální normy reálných i virtuálních kolektivů), tak i na úskalí sběru neologismů a obecněji specifických prostředků sociolektů (jako jsou hapaxy, efeméra *vs* lavinovitě se šířící trendové výrazivo) a na specifika jejich slovníkového zaznamenávání.

V této práci bylo pojednáno o dynamických jevech v lexikonu s ohledem na sociolingvistické aspekty sběru a popisu generačně příznakových slov. Českému publiku se zde snažíme představit hlavní směry bádání ve frankofonní jazykovědné tradici i její současnosti, a to v oblasti neologie, sociolektologie, metalexikografie a urbánní sociolingvistiky, místy s přihlédnutím ke společným rysům s analogickými českými výzkumnými poznatky.

První kapitola nastínila hlavní teoretické koncepty a náplň jednotlivých obecně jazykovědných pojmů vztahujících se k otázkám jazykové změny, synchronní dynamiky a uchopování temporality, s nimiž v dalších výkladech pracujeme. Z různých vědeckých paradigmat, která se k jazykové změně váží, detailněji rozebíráme difuzionistické teorie mimojazykové (Tarde, Rogers) i jazykové (Cosieriu) a především pak tzv. ranou francouzskou sociosémantickou školu, která se jazykové kreativitě a jejímu sociálnímu šíření jako první soustavněji věnovala (konkrétně především Bréal, Darmesteter, Meillet a někteří jeho žáci).

Ve druhé části práce naznačený historický pohled na studium lexikálních inovací prohlubujeme směrem do starší minulosti, ke kořenům termínů neologismus, neologie a dalších derivátů tohoto metalingvistického označení novosti slov. Jde o téma hojně traktované vzdělanou společností ještě dávno před prvními atestacemi těchto ekonomických termínů. Zároveň s jejich rozšířením mezi francouzskou kulturní elitou získaly novou dynamiku i spory mezi moderně smýšlejícími intelektuály propagujícími umění „neologie“ a tradicionalisty odsuzujícími zneužívání „neologismu“. Tuto dynamiku dokladujeme na dobových materiálech, především příkladech z dobových lexikografických počínů. Až Velká francouzská revoluce přispěla k významovému posunu a neutralizaci pejorativních konotací slova neologismus, který se svého historického „cejchu“ definitivně zbavil v lexikografických pracích ale až téměř o století později. Neografie je ale úzce spojena i se sociolektografií, jejíž tradici, mýty a metalingvistický aparát nastiňujeme v závěru druhé kapitoly. Ztráta centrality termínu *jargon* ve prospěch označení *argot* a jeho novodobé významové proměny tuto druhou a poslední kapitolu teoretické části práce uzavírají.

Třetí část této monografie tvoří pět případových studií, které mají za cíl představit českému publiku náš výzkum aplikující teoretické poznatky na konkrétním lexikálním materiálu. Zde se již věnujeme disciplínám ukotvujícím sociolexikologické nazírání na problematiku identitárních neologismů z praktického úhlu pohledu, pomocí exemplifikací na francouzském a místy i na srovnatelném českém jazykovém materiálu. Tradice výzkumu sociolektů ve Francii je dána do souvislosti s vývojem chápání termínu *argot*, který, upřesněn různými epitety, zahrnuje to, co česká sociolektologie označuje jako slangy a argoty.

První studie této třetí kapitoly se věnuje řešení příznakovosti ve francouzských slovnících jednak z pohledu diachronního (proměny ve frekvenci značek označujících substandardní lexikum), jednak z komparativního pohledu českého romanisty, který hledá paralely k obdobným českým kategoriím (především k významu značky *expr.*). Konstatujeme značnou dynamiku vývoje přidělování značek v období mezi koncem 60. let a současností, kdy jsou některé značky postupně opouštěny (zejména *pop.*), jiné nově kombinovány (*arg. fam.*). Ve srovnání s plastičtější českou situací je pozorována tendence ke stále více generalizujícímu označování substandardu pomocí všeobjímající značky *fam.*

Tento úvodní metalexikografický přehled nám slouží jako opora pro druhou studii této části práce, ve které porovnáváme tři korpusy lexikálních prostředků současné substandardní francouzštiny. První korpus byl vytvořen na základě excerpcí z všeobecných výkladových slovníků, druhý ze slovníků sociolektů uznávaných francouzskou odbornou veřejností a třetím studovaným korpusem je náš vlastní jazykový korpus rapových textů, ve kterém je nespisovná francouzština hojně zastoupena. Cílem bylo zjistit, zda se do různých typů slovníků začleňuje totéž lexikum, a potvrdit hypotézu tzv. neologické cesty substandardních lexikálních jednotek od jejich prvních výskytů přes šíření mezi uživateli a v médiích až po slovníkové ukotvení. Komparační analýza materiálu pak ověřovala, zda je substandardní lexikum, které slovníky nově začleňují do svých heslářů, popisováno s ohledem na definice ve slovnících sociolektů a v opačném směru pak zjišťovala, jakým způsobem se do slovníků začleňují substandardní jednotky, které jsou nejméně zastoupeny v textech rapu.

Těmito lexikografickými studiemi se snažíme poukázat na paralely mezi vývojem studia sociolektů a studia neologismů z hlediska funkčního a metodologického. Neologie je lexikology i lexikografy zkoumána primárně v žurnalistických textech, případně s terminologickými intencemi, jen okrajově a nedůsledně zahrnuje i neologii substandardu. Ta se většinou debatuje zvláště jakožto součást pozorování dynamiky sociolektů. Snaha o systematickou extrakci lexikálních inovací roste s nástupem automatizace lexikografické filtrace a s rozvojem korpusových možností, které rychle doplňují mezery v materiálové základně popisu lexikonu (tzv. *ratrapages*). Základním problémem nejen pro slovníkáře ale zůstává definování toho, co je kdy a pro koho dobově příznakové. Byť je v lingvistice tento aspekt hojně debatován, jeho uchopování naráží na obtíže psychosociálního rázu, kdy neologický pocit jednotlivce, byť odborně poučeného, nemusí nutně odrážet názor skupinový.

Hudební žánr rap je pak východiskem pro výklady i v následujících dvou částech práce, kde je pojat jakožto zdroj inovačních tendencí v lexikonu francouzské mládeže.

Třetí studie nahlíží na rapové texty optikou urbánní sociolingvistiky, kde je demonstrována symbolická role teritoria skrze substandardní modifikace vyslovování čísla departementu. Na příkladu raperů z Val-de-Marne (departement 94) je zřejmé, že teritoriální apropriace je jedním z hlavních prostředků jinak problematického ukotvení identity u mládeže žijící na předměstských sídlišťích všech větších francouzských měst. Ti jsou často potomky imigrantů a kulturně se ztotožňují spíše s tzv. kulturou ulice sdílenou napříč socioekonomicky defavorizovanými aglomeracemi největších francouzských měst, pro kterou je hudební žánr rap charakteristický. Předměstská mládež je ve francouzské sociologické literatuře často definována jako svébytná kulturní entita, která je lexikálně inovativní díky plurilingvnímu zázemí většiny svých mluvčích. Vytváří si vlastní normy vyjadřování, které

se dynamicky šíří přes obecný slang mládeže do nespisovné francouzštiny, a to nejen skrze média, ale i přirozenou generační obměnou. Poukázání na variantnost současné francouzštiny a na pestrost difuzních modelů identitárních neologismů je jedním z hlavních cílů této práce. V otázkách difuze inovací se pak zřetelně projevuje tzv. neologismus autorit, tedy sociální hierarchií podmíněná rychlost šíření novotvarů v rámci daných sociálních vazeb.

Ve čtvrté případové studii ověřujeme Sablayrollesovu hypotézu, že neologicita slova je nepřímou úměrnou jeho rozšíření, a to na výsledcích dotazníkového šetření u francouzské mládeže, která se zde vyjadřuje ohledně užívání a prožívání vybraných identitárních neologismů šířených prostřednictvím textů rapových písní známých interpretů. Byl námi vybraný vzorek lexémů (*sisi*, *bicrave* a *werss*) hypotézu nepotvrdil, poukázal na významnou roli raperů jakožto šířitelů inovací a případně i iniciátorů významových posunů, které vedou k polysémizaci slov.

V závěrečné páté studii tohoto oddílu, která zároveň celou monografii uzavírá, jsou prezentovány hlavní výsledky dlouholetého výzkumu difuze slova *bolos(s/se)*. Tento neologismus, který se nám podařilo zachytit v rané fázi tzv. neologického třesku mezi pařížskou mládeží, se během několika let rozšířil natolik, že je dnes zařazen do většiny hlavních referenčních monolingvních slovníků francouzštiny, publikovaných ve Francii. Difundoval z původně úzkého sociolektu na pařížských předměstích (zachycen je nejprve jako tzv. ontotyp v sociolektu dealerů drog pro označení klienta, který se nechá jednoduše napálit) skrze předměstskou multietnickou mládež (jako dysfemický ontotyp, sociotyp i etnotyp) do obecného slangu mládeže (už ale pouze jako ontotyp se zápornou expresivitou, označující nečleny kolektivů a různě diskriminovatelné jedince – šikanovatelné, neúspěšné, nemoderně oblečené, hloupé atd.) a následně pak tento lexém pronikl do povědomí mezigeneračního. Časosběrná studie názorů francouzské mládeže v průběhu této difundace mezi lety 2008–2018 poukazuje na jeho změny významové, pravopisné a zejména pak identitární. Lexém je zajímavý pro svoji etymologickou neprůhlednost a grafickou neukotvenost i pro rychlý tzv. mediální třesk, díky němuž se nedávno dostal i do nejprestižnějších referenčních slovníků, a lze jej považovat za prototyp identitárního neologismu francouzské mládeže. Reflexe nad mediálním zájmem o náš výzkum zároveň přináší otázky o neutralitě sociální vědy, neboť případ rychlého zařazení lexému do referenčních slovníků pod vlivem „mediálního třesku“ upozorňuje na existenci velmi křehké hranice mezi vědeckou deskripcí a intervencí do jazykové reality, kterou referenční slovníky svou preskriptivní rolí zajišťují.

Představené kapitoly ze sociolexikologie měly za hlavní cíl poukázat na to, jak se lexikální inovace zobrazují uživatelům slovníků, jak je lze excerpovat z generačně příznakových sociolektů a testovat pomocí časosběrné dotazníkové metody. Námi navržené označení sociolingvistika inovací (SI) má i přes nové označení ve zkoumání jazyka dlouhou tradici s uplatněním různých méně či více vědeckých metod.

To jsme se v teoretické části práce snažili ukázat na časové ose jdoucí od raně novověkých jazykových Komentátorů (*Remarqueurs*, viz kap. 3.1, přes tzv. raně sémantiky (viz kap. 2.2.1) a pionýry sociolektologie a sociolektografie (viz kap. 2.2.2) k novodobým sociolingvistům a neologům. Také při práci spojené s neografií či sociolektografií, ať už při tvorbě slovníků nebo při jejich metalingvistickém komentování, jsou nutně brány v potaz jak sociolingvistické aspekty studovaných lexikálních jednotek, tak problematika difuze, expresivity a identity.

Všechny tyto mezioborové subdisciplíny lexikologie spojuje jedinečný zájem o formy jazyka, které mohou, ale nemusejí mít v jazyce široké rozšíření. Lze-li tedy hovořit o ještě o jiném názvu, který by je zastřešoval v rámci celé jazykovědy, můžeme uvažovat o termínu lingvistika efemér. Toto označení konotuje důvody „efemérnosti“ zájmu, ba často až záměrné marginalizace daného odvětví ve vztahu k pracím vědců zabývajících se tradičnějšími jazykovědnými disciplínami, kde je stabilita předmětu zkoumání podstatně vyšší. Konkrétně u zkoumání neologického lexika generovaného mládeží pak tento marginální či spíše nesouvislý zájem většiny jazykovědců může souviset také s faktem, že od určitého věku je přístup vědce k respondentům, potažmo terénním sondám ztížen generačním rozdílem v chování i mluvě. Lze pak pozorovat větší obezřetnost respondentů při participacím pozorování či dalších metodách výzkumu a ve větší míře se tu tedy může projevat tzv. paradox pozorovatele. Často lze tedy pozorovat spolupráci vědec-diplomant, neboť studenty nejenže téma oslovuje a vedoucí prací informuje, ale tito mladší vědci mají také jednodušší přístup k vrstevníkům. Toto konstatování vychází především z vlastní zkušenosti (*cf.* Podhorná-Polická 2007 *vs* Fiévet a Podhorná-Polická 2016).

Lingvistika efemér má ale i přes svou okrajovost a metodologické obtíže svou váhu, protože obecně platí, že tato „mravenčí“ práce na materiálu obsahujícím množství okazionalismů a hapaxů nese své ovoce až s odstupem času. Efeméra, která v jazyce „přežijí“ jsou motorem jazykové změny a jejich včasné lexikografické zachycení může přinést cenné poznatky například o raných fázích formování významu. Právě neologismy, které mají pro mládež silnou identitární a kohezivní funkci, zde označované jako identitární neologismy, mají zajímavou sémantickou dynamiku v období své nejsilnější expresivity při raném meziskupinovém přenosu, kterou lze zachytit pouze a jenom synchronním vzorkováním.

Jak plyne čas, expresivita slov, která pro nás kdysi byla identitární, se stírá stejně jako jejich příznak novosti, adolescentní skupinové vazby slábnou a pozorujeme, jak nové generace adolescentů přebírají a formují či transformují své vlastní neologismy/sociolektismy:

Ita verborum vetus interit aetas, et iuvenum ritu florent modo nata vigentque...

Stejně jako naši předchůdci, včetně Horatia, jsme užaslími pozorovateli variet lexikální kreativity plynoucí časem a prostorem, jejíž útržky se pokoušíme zachytit.